

ROMAN MAZUR SDB*

RETORYCZNA ROLA TRYBU ROZKAZUJĄCEGO
W LIŚCIE DO GALATÓW**

THE RHETORICAL ROLE OF THE IMPERATIVE MOOD
IN THE LETTER TO THE GALATIANS

Abstract: The article draws attention to the rhetorical role of the imperative mood in the Letter to the Galatians. The presence of the imperative mood in the appropriate places in the Letter does not seem accidental and allows for the classification of the places where this mood is present as the parenetic theme. Additionally, the presence of this mood and the verbs chosen for it constitute a thematic indication of the parenetic teaching chosen by St. Paul, which was considered necessary to maintain the integrity of the evangelical life of the communities of the Galatian church. In the first part of the article, I present the presence of the imperative mood in the *Corpus Paulinum*, paying attention to its type and grammatical tense, then I focus on the presence of this mood in the Letter to the Galatians and draw attention to the grammatical subjects of these moods. In the second part of the article, shorter in volume due to the rhetorical analysis itself, I present the rhetorical effect of the use of the imperative mood in Galatians, showing the scope of ethical requirements to be applied in the Galatian church in order to remain faithful to the Gospel and to avoid attitudes contrary to such a moral Christian attitude. At the same time, a rhetorical way of achieving such an intention will be indicated. In the final conclusions, based on the presence of imperative moods in the previously identified and indicated elements of the rhetorical disposition of Galatians, a rhetorical type of the Letter will be proposed, emphasizing

* Roman Mazur SDB – salezjanin, doktor habilitowany, wykładowca, adiunkt Instytutu Nauk Biblijnych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8192-9262>; e-mail: roman.mazur@upj2.edu.pl.

** Artykuł jest poszerzoną wersją referatu wygłoszonego na Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. *List do Galatów*, która odbyła się 19 listopada 2024 r. na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

the freedom and ability of the Apostle to use appropriate rhetorical means to achieve the intended goal. Finally, an effective and intended way of separating dogmatic teaching from parenetic teaching by St. Paul will be indicated, emphasized by the need to take care of the previously presented Christian attitude maintaining the Galatians in the universal Church standing on the foundation of the Gospel preached by the Apostle. In the case of the Letter to the Galatians, precise attention to the structuring presence of the imperative mood and, as a result, the influence on the rhetorical genre is a novelty in looking for finding the persuasive techniques used by St. Paul in an unconventional but nevertheless effective way.

Keywords: the Letter to the Galatians, rhetorical genre, imperative mood, parenesis, Christian ethics.

Mając na uwadze precyzyjne oddzielenie nauczania parenetycznego od nauczania dogmatycznego (albo inaczej doktrynalnego) w listach św. Pawła, uwzględniając całe *Corpus Paulinum*, dość często odnosi się wrażenie, że apostoł (lub autor) nie odczuwał takiej presji. Jeśli chodzi o treść listów, raczej czuł się wolny w dysponowaniu swoim materiałem. Wydaje się, że czynnikami dodatkowymi mogły być temperament apostoła, powaga sytuacji, której dotyczył list, odczuwana konieczność wczesnego zareagowania (mając na uwadze całą treść jakiegoś listu) na palący problem moralny lub doktrynalny albo jeszcze inne motywy. W każdym razie zauważalne jest pewne napięcie, antyteza, pomiędzy chrześcijańskim wzorcem etycznym a byciem (stawaniem się) chrześcijaninem w danej wspólnocie Kościoła lokalnego. Wydaje się, że wspomniany wzorzec wyrażony został poprzez tryb oznajmujący, zaś stan bycia chrześcijaninem, jako możliwy do osiągnięcia, poprzez tryb rozkazujący lub też imiesłów, któremu zostało przypisane znaczenie imperatywne¹. Przedmiotem obecnych poszukiwań jest rola trybu rozkazującego w Liście do Galatów oraz odkrywanie jej znaczenia retorycznego w tymże liście.

Aktualny stan badań Listu do Galatów wyraża się poprzez różnego rodzaju analizy (np. literacką, epistolograficzną, retoryczną itd.)², nie zwrócono jednak

¹ A. SALOM, *The Imperative Use of the Participle in the New Testament*, „Australian Biblical Review” 11 (1963), s. 41-49; M. ZERWICK, *Graecitas Biblica (Scripta Pontificii Instituti Biblici 92)*, Roma 1966⁵, § 373; M. ADINOLFI, *La dialettica indicativo-imperativo nelle lettere paoline*, „Antonianum” 52 (1977), s. 626-647; G. STRECKER, *Indicative and Imperative According to Paul*, „Australian Biblical Review” 35 (1987), s. 60-72; M. PARSONS, *Being Precedes Act. Indicative and Imperative in Paul's Writing*, „Evangelical Review” 88:1988, nr 2, s. 99-127; J.D. FANTIN, *The Imperative Mood in the New Testament. A Cognitive and Communicative Approach (Studies in Biblical Greek 12)*, ed. D.A. Carson, New York 2010; R. PIERRI, *L'imperativo nel Nuovo Testamento. In dialogo con J.D. Fantin*, „Liber Annuus SBF” 61 (2011), s. 257-283; A. PIWOWAR, *Składnia języka greckiego Nowego Testamentu (Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki 13)*, Lublin 2017, § 443, s. 437-438.

² Szczegółowo elementy te zostaną przywołane w sposób precyzyjny w dalszej części artykułu, dokładniej przy okazji szerokiego prezentowania wniosków uwypuklających retoryczne znaczenie trybu rozkazującego w Liście do Galatów.

jeszcze uwagi na strukturyzującą rolę trybu rozkazującego. Obecny artykuł jest próbą uzupełnienia tego braku i wsparcia dotychczasowych badań dodatkowym argumentem syntaktycznym, wspierającym podział strukturalny Listu.

1. TRYB ROZKAZUJĄCY – ASPEKT GRAMATYCZNY

1.1. PEŁNA KONTEKSTUALNA LISTA PRZYKŁADÓW TRYBU ROZKAZUJĄCEGO W LIŚCIE DO GALATÓW

Wydaje się istotne, by na początku zaprezentować wszystkie występujące w Liście do Galatów przykłady trybu rozkazującego³. Ich obecność, a zwłaszcza nagromadzenie w kolejnych rozdziałach Listu będzie pierwszą wskazówką dotyczącą szczególnej treści danego rozdziału:

- Ga 1,8 – *anathema estō* („niech będzie przeklęty”).
- Ga 1,9 – *anathema estō* („niech będzie przeklęty”).
- Ga 3,7 – *ginōskete ara* („zrozumieście wreszcie”).
- Ga 4,12 – *ginesthe* („stawajcie się”).
- Ga 4,21 – *letege moi* („powiedzcie mi”).
- Ga 4,27 – *eufrañthēti* („wesel się”).
- Ga 4,27 – *rhēkson* („wydaj głos”).
- Ga 4,27 – *boēson* („wykrzyknij”).
- Ga 4,30 – *ekbale* („wypędź, wygon”).
- Ga 5,1 – *stēkete* („trwajcie”).
- Ga 5,1 – *mē ... enechesthe* („nie ... poddawajcie się”).
- Ga 5,13 – *douleuete allēlois* („służcie sobie wzajemnie”).
- Ga 5,13 – *blepete mē* („patrzcie, aby nie”).
- Ga 5,16 – *pneumati peripateite* („postępujcie według ducha”).
- Ga 6,1 – *katartizete* („doprowadzajcie do poprawy”).
- Ga 6,2 – *barē bastazete* („ciężary noście”).
- Ga 6,4 – *dokimazetō* („niech poddaje próbie”).
- Ga 6,7 – *koinōneitō* („niech daje udział = niech się podzieli”).
- Ga 6,7 – *mē planasthe* („nie łudźcie się”).
- Ga 6,11 – *idete* („przypatrzcie się”).
- Ga 6,17 – *medeis parechetō* („nikt nie sprawia”).

Dodatkowo w Ga 6,1 znajduje się wyrażenie imiesłowowe *skopōn ... mē ... peirasthēs* („uważając, byś nie uległ pokusie”), które ma wartość trybu rozkazującego.

³ W pracy korzystałem z tekstu biblijnego: *Nowy Testament grecki i polski* (tekst grecki: *Novum Testamentum Graece*, wyd. 28 na podstawie dzieła Eberharda i Erwina Nestle, red. B. i K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini, B.M. Metzger (tekst polski: *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5), red. wyd. pol. R. Bogacz, R. Mazur, Poznań 2017).

Należy zaznaczyć również, że w Liście do Galatów nie występują terminy, które można by uznać za posiadające konotację imperatywną: *ofeilō* („powinien”), *chrē* („powinnością jest”, „należy”), *mellō* („musieć”) oraz *dei* („należy”).

1.2. TRYB ROZKAZUJĄCY W LIŚCIE DO GALATÓW NA TLE CORPUS PAULINUM

W Liście do Galatów odnotowujemy obecność wskazanych wyżej 21 przykładów trybu rozkazującego oraz jednego imiesłowu o wartości imperatywu. Wszystkie są bardzo dobrze poświadczone, z jednym wyjątkiem. W przypadku *stēkete* (tryb rozkazujący czasu teraźniejszego od czasownika *stēkō*) w Ga 5,1 *lectio varians* proponuje zmianę, choć nadal wchodzi w grę tryb rozkazujący. Chodzi o formę *stēte* – tryb rozkazujący aorystu mocnego rdzeniowego od czasownika *histēmi*, potwierdzoną przez manuskrypty H (VI w. po Chr.), 0278. (IX w. po Chr.), 365. (XIII w. po Chr.), 1175. (X wiek po Chr.). Najstarszy z tych dokumentów, kodeks H, zawiera jakościowo tekst należący do aleksandryjskiej rodziny tekstów, czyli najlepszej w przypadku transmisji tekstu. Proponowana zmiana wprowadza jednak znaczące rozróżnienie: od czynności stałej i habitualnej (*stēkete* – „stawajcie się”, „trwajcie”, „bądźcie”) proponuje się przejście do czynności jednorazowej (*stēte* – „stańcie się”, „wytrwajcie”). Znaczenie takie jest interesujące, ale słabo i późno poświadczone, więc do odrzucenia.

Natomiast w Ga 6,2 zostaje zamienione *anaplērōsete* („wypełnicie” – tryb oznajmujący czasu przyszłego od czasownika *anaplēroō*) na *anaplērōsate* („wypełnijcie” – tryb rozkazujący aorystu) i poświadczone przez spore grono świadków: Ɱ A C D K L P Ψ 0122. 33. 81. 104. 365. 630. 1175. 1241. 1505. 1739. 1881. 2464. ℓ 249 M; Cl. Ponieważ kilka manuskryptów w tym przypadku poświadcza alternatywną obecność *apoplērōsete* (Ɱ⁴⁶ | txt B F G 323 latt co; Mcion Cyp), to jednak przyjęta za *textus* (= *txt*) forma *anaplērōsete* wydaje się być podstawą wszystkich wariantów, czyli jest najodpowiedniejsza do przyjęcia; dodatkowo forma ta nie harmonizuje z pozostałą częścią wersetu, stanowiąc zarazem *lectio difficilior*, jest to więc dodatkowy ważny motyw, by przyjąć tę lekcję jako najbardziej prawdopodobną.

Tym samym, o ile statystycznie wspomniana przed chwilą forma zostałaby zaakceptowana, to liczba przykładów trybu rozkazującego wzrosłaby do 22 (oraz wyrażenie imiesłowowe z Ga 6,1).

Zdecydowana większość przykładów trybu rozkazującego pojawia się od Ga 4,12 – jest ich 18 albo 19, biorąc pod uwagę wspominany wcześniej przypadek z Ga 6,2 proponowany jako *lectio varians*. Jest to być może jakaś wskazówka, że od perykopy, której częścią jest Ga 4,12 (czyli Ga 4,12-20) zaczyna się tematyka przykazania, który najbardziej efektywnie wyraża się poprzez tryb rozkazujący.

Jeszcze ciekawsze wydaje się jednak, że konkretne wskazówki zmiany postępowania lub nabycia stałych cech pojawiają się dopiero od Ga 5. Może to

wskazywać na bardzo szczegółowe pożądane charakterystyki kościołów lokalnych w Galacji, których zabrakło, lub na trwanie w przeciwnych tym cechom postawach, co może skutkować trwałym odłączeniem się od Chrystusa i Kościoła.

Należy wziąć pod uwagę, że *coniunctivus* pierwszej osoby liczby pojedynczej, a zwłaszcza mnogiej w zdaniach prostych może być rozumiany jako *hortativus* (niekiedy zwany także *cohortativus*). Takich ewentualności w Liście do Galatów można przyjąć cztery – dwie pozytywne i dwie negatywne: Ga 5,25: *peumati kai stoichōmen* („do Ducha się też *stosujmy*”); Ga 5,26: *mē ginōmetha kenodoksoi* („*nie szukajmy* próżnej chwały”); Ga 6: *to de kalon poiountes mē enkakōmen* („w czynieniu dobra *nie ustawaj*”); Ga 6,10: *ergazōmetha to agathon pros pantas* („*czyńmy* dobro wszystkim”). Są to przykłady koniunktywu czasu teraźniejszego, odnoszą się do czynności stałych, habitualnych i są raczej dość ogólne. W intencji nadawcy Listu łączy się on ze swymi adresatami, przypominając o wspólnych zadaniach dla wszystkich chrześcijan. Przedstawione wyżej przykłady zachęcające znajdują się dość daleko od początku Listu.

1.3. ZESTAWIENIE TRYBU ROZKAZUJĄCEGO W CAŁYM CORPUS PAULINUM

Mając na uwadze inne listy z *Corpus Paulinum*, z wyszczególnieniem Listu do Galatów, statystyka trybu rozkazującego przedstawia się następująco – według porządku kanonicznego listów⁴:

		Czas teraźniejszy	aoryst
(*) Rz	62	34	28
(*) 1 Kor	99	85	14
(*) 2 Kor	23	14	9
(*) Ga	21	16 (-2)	5 (+2)
Ef	41	34	7
Flp	25	22	3
Kol	30	23	7
(*) 1 Ts	20	19	1
2 Ts	7	7	0
1 Tm	43	41	2
2 Tm	33	16	17
Tt	14	11	3
(*) Flm	4	2	2

⁴ (*) zostały oznaczone tzw. listy autentyczne, czyli uważane za takie przez prawie wszystkich komentatorów.

Wydaje się interesujące, że w Liście do Rzymian, Pierwszym Liście do Koryntian, Liście do Galatów, Liście do Efezjan, Liście do Filipian, Liście do Kolosan, Pierwszym i Drugim Liście do Tesaloniczan, Pierwszym Liście do Tymoteusza, Liście do Tytusa pierwszy jest zawsze tryb rozkazujący czasu teraźniejszego, podczas gdy w Drugim Liście do Koryntian, Drugim Liście do Tymoteusza oraz w Liście do Filemona pierwszy jest tryb rozkazujący aorystu. Oznacza to, że w pierwszej grupie początkowe nakazy dotyczyły stałej postawy, wymagania stałej postawy albo kategorycznego odrzucenia jakiegoś postępowania. W drugiej grupie początek praktycznej parenezy dotyczył natychmiastowego pojednania się z Bogiem (2 Kor 5,20), współcierpienia dla Ewangelii (2 Tm 1,8) oraz przyjęcia, zaakceptowania wracającego do swego pana niewolnika (Flm 17) – czyli postaw gramatycznie wyrażonych jako jednorazowe lub natychmiastowe.

Zdecydowana większość listów z *Corpus Paulinum* charakteryzuje się przeważającym występowaniem trybu rozkazującego czasu teraźniejszego. Wyjątek stanowi Drugi List do Tymoteusza, gdzie pierwszeństwo, choć niewielkie, ma aoryst. W przypadku Listu do Filemona oba występują z jednakową częstotliwością.

Biorąc pod uwagę tzw. listy autentyczne, za wyjątkiem Listu do Filemona, wszystkie charakteryzują się większą lub mniejszą przewagą trybu rozkazującego czasu teraźniejszego nad tym pochodzącym od aorystu. To z kolei oznacza większe skupienie się na postawie chrześcijańskiej niż na jednorazowym, doraźnym, aczkolwiek koniecznym działaniu lub jego natychmiastowym zaniechaniu.

1.4. ZESTAWIENIE PRZYKŁADÓW TRYBU ROZKAZUJĄCEGO WYSTĘPUJĄCYCH TYLKO W LIŚCIE DO GALATÓW

Niemniej interesujące jest odnotowanie, że wśród przykładów trybu rozkazującego aorystu cztery z nich są cytatami: Ga 4, 27: *eufrathēti* – „raduj się”; Ga 4,27: *rhēkson* – „przemów” (tylko Ga); Ga 4,27: *boēson* – „wołaj” (tylko Ga); Ga 4,30: *ekbale* – „wypędź, wyrzuć” (tylko Ga), i pochodzą odpowiednio – pierwsze trzy – z Iz 54,1, ostatni zaś z Rdz 21, 10. Dotyczą one wyłącznie drugiej osoby liczby pojedynczej. Jedyna forma trybu rozkazującego aorystu, który nie jest cytatem, występuje w Ga 6,11, czyli w epilogu Listu, i odnosi się do drugiej osoby liczby mnogiej: *idete* – „zobaczcie”.

Natomiast żaden przykład trybu rozkazującego czasu teraźniejszego nie jest cytatem ze Starego Testamentu. Tylko trzy nie występują w innych listach *Corpus Paulinum*: *legete* – „powiedzcie” (Ga 4,21), *mē ... enechesthe* – „nie ... podlegajcie” (Ga 5,1), *bastazete* – „noście” (Ga 6,2). Mogą one stać się interesującym asumptem określenia nowej lub odnowionej postawy Galatów, tzn. niepopadania ponownie w niewolnicze rozumienie i zależność od Prawa oraz praktycznej miłości bliźniego, realizowanej w niesieniu pomocy w trudnościach.

1.5. PODMIOTY TRYBU ROZKAZUJĄCEGO W LIŚCIE DO GALATÓW

W przypadku drugiej osoby liczby pojedynczej wszystkie cztery przykłady trybu rozkazującego pochodzą wyłącznie z cytatów ze Starego Testamentu i wyrażone są w aoryście. Podmiotem czynności jest Sara symbolizująca niebieskie Jeruzalem. Okoliczności czynności dotyczą realizacji obietnicy potomstwa dla Sary i Abrahama, przy wykluczeniu potomstwa niewolnicy Hagar.

Najliczniejszą grupę stanowią przykłady trybu rozkazującego dla drugiej osoby liczby mnogiej. Jest ich dwanaście; jeden z nich (Ga 6,11) jest w aoryście, pozostałe są w czasie teraźniejszym. Podmiotem są chrześcijanie Kościoła galackiego. Dwa z tych przykładów: Ga 5,1 (*mē ... enechesthe* – „nie ... podlegajcie”) oraz Ga 6,7 (*mē planasthe* – „nie łudźcie się”), zostały wyrażone w formie negatywnej, podkreślając konieczność stałego wykluczenia postaw wyrażonych czasownikiem.

Ostatnią grupę stanowi tryb rozkazujący dla trzeciej osoby liczby pojedynczej. Jest pięć przykładów i są wyłącznie w czasie teraźniejszym. Grupa ta jest istotna, gdyż jej podmiotem są wszyscy chrześcijanie: *mēdeis parechetō* – „niech nikt nie sprawia przykrości” (Ga 6,17), *dokimazetō hekastos* – „niech każdy siebie ocenia” (Ga 6,4), *koinōneitō* – „niech da udział” (Ga 6,6); również ci, którzy nie należą do Kościołów Galacji, a nawet byty pozaziemskie, zostali ujęci dystrybutywnie: *anathema estō* – „niech będzie przeklęty” (Ga 1,8.9).

Przy tej okazji warto podkreślić, że czynności pojedyncze, czyli wyrażone trybem rozkazującym aorystu, dotyczą tekstów cytowanych (Ga 4,27.30) i zakończenia Listu („zobaczcie” – Ga 6,11). Wszystkie inne czynności wyrażone trybem rozkazującym czasu teraźniejszego dotyczą powtarzalności lub stałości w postępowaniu albo konieczności wypracowania odpowiednich postaw chrześcijańskich.

2. TRYB ROZKAZUJĄCY – ASPEKT RETORYCZNY

2.1. RETORYCZNY SKUTEK ZASTOSOWANIA TRYBU ROZKAZUJĄCEGO

W trzecim etapie realizacji mowy tekstu retorycznego, czyli w *elocutio*⁵, występuje możliwość posłużenia się w niej figurami zwrotu do adresata, pośród których *apostrofa* zakłada zwracanie się do słuchacza – szczególnie w literaturze przeznaczonej do czytania, a taką jest oczywiście badany List – za pomocą wyrażen imperatywnych⁶. Należy tutaj oczywiście rozumieć posługiwanie się trybem rozkazującym oraz imiesłowami o znaczeniu imperatywnym. Prawdą jest, że apostrofa jest zabiegiem zwrócenia się jakby do drugiego słuchacza, tzn. do innego audytorium

⁵ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, Bydgoszcz 2002, § 453-1077; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1998, § 4.1.

⁶ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 763; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 4.3.4.4.9.

niż pierwotne⁷. Celem takiego zabiegu jest wywołanie u dotychczasowego audytorium skutku emotywnego, co w przypadku posługującego się apostrofą mówcy charakteryzuje się patosem. Figura taka znajduje się już na początku Listu (w Ga 1, 8 oraz Ga 1,9). Powtórzony tam tryb rozkazujący *anathema estō* („niech będzie przeklęty”) w odniesieniu do osób, których dotyczyć ma przekleństwo (wyklęcie), obejmuje wszelką kategorię bytów rozumnych, które pragną zmienić lub zmieniają treść Ewangelii. Tak szybka zmiana z zawężonego audytorium obejmującego adresatów Listu (Ga 1,6-7, preskrypt wraz z błogosławieństwem Ga 1,3-4 oraz z doksologią Ga 1,5) na szerokie, bardzo ogólne, tzn. zawierające adresatów, nadawcę Listu (*expressis verbis*), nieobecnych⁸ *judaizantes* czy też byty niebiańskie, ma za zadanie wskazać ważny dla tak rozumianego audytorium temat – Ewangelię. Jeszcze dokładniej, ponieważ *euangelion ho ouk estin allo* (Ga 1,6-7 – *Ewangelii innej nie ma*), *exordium* zarazem wymownie i krótko spełnia zadanie *auditorium attentum parare*⁹ (czyli przygotowanie audytorium do bycia uważnym na kolejne słowa, nauczanie), gdyż zapowiada wskazanie różnicy między prawdziwą Ewangelią a jej uzurpatorskimi surogatami oraz skutkami przyjęcia tego, co Ewangelią nie jest. Mając na uwadze dwa rodzaje klasycznych *exordiów*, ponieważ temat albo *prothesis* został wyrażony otwarcie, mamy do czynienia z typem *exordium* zwanym *principium* (*proemium*), które dodatkowo, oprócz wskazanej wyżej funkcji, stawia sobie za zadanie *auditorium benevolum et docilem parare*, czyli usposobienie audytorium, by było życzliwe i uległe. W Liście do Galatów prezentowana apostrofa tworzy jeszcze jeden efekt na podstawie powtórzonego (*reduplicatio*) imperatywu *anathema estō*. Dwa razy to wyrażenie, powtarzane dosłownie na zakończenie wersetu, tworzy tzw. powtórzenie na odległość (*reduplicatio*) jako epifora¹⁰, inaczej określana jako powtórzenie typu zamykającego¹¹. Ma ona zadanie nie tyle informacyjne, co raczej prowadzi do wzbudzenia emocji¹² ukierunkowanych na odrzucenie lub wystrzeganie się określonego czy też wskazanego postępowania.

Apostrofa ta zawiera w sobie pierwszą informację o tym, co będzie istotne w dalszej części Listu – tematycznie i emocjonalnie: Ewangelia i relacja do niej. Taki element lub część dyskursu zwie się *exordium*. Jest to pierwszy element retorycznej *inventio*¹³.

⁷ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 762.

⁸ Taki zabieg przewidywała właśnie apostrofa. Por. *tamże*, § 762.

⁹ Por. *tamże*, § 269-271 oraz § 264.

¹⁰ Por. *tamże*, § 631-632; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 4.3.4.3.2.

¹¹ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 614.

¹² Por. *tamże*, § 612.

¹³ Por. *tamże*, § 263-288; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 3.3.

2.2. ZNACZENIE RETORYCZNE OBECNOŚCI TRYBU ROZKAZUJĄCEGO W DRUGIEJ CZĘŚCI LISTU DO GALATÓW

Nagromadzenie czasowników w trybie rozkazującym w drugiej części Listu, szczególnie od Ga 4,12, a retorycznie jest to już *argumentatio* (*pistis*), rozpoczyna się od użycia *locus a persona propria*¹⁴ (argumentacji pochodzącej z życia autora), czego celem jest zdobycie *affectum auditori*¹⁵ (przychylności audytorium), użyty czasownik *deomai* posiada bowiem znaczenie „prosić, błagać”. Oznacza to, że Galaci, którzy winni się stać jak Paweł (*ginesthe hōs egō*), są proszeni o osiągnięcie czegoś, co jest możliwe, bo Paweł już to osiągnął, uważa więc, że i oni mogą i muszą to osiągnąć. Jest to zabieg, którego celem jest *benevolentia auditori*¹⁶ (życzliwość audytorium) wynikająca z użyteczności takiego argumentowania (*prepon*)¹⁷ i prowadząca do naśladowania apostoła. Jest to zastosowanie perswazji poprzez wzbudzenie poruszenia emocjonalnego w słuchaczach¹⁸. Wybór takiej postawy ma wzmocnić przykład Abrahama, Sary i Hagar (ponowne użycie *locus a persona* – argumentu wywodzącego się z życia ludzkiego, w tym wypadku wskazanych osób). Gdy po raz drugi w *argumentatio* pojawiają się *loci a persona*, tym razem są to postaci biblijne dobrze znane audytorium galackiemu, które odpowiednio wzmacniają zadanie *docere* (pouczyć) przynależną *argumentatio*. Te *loci a persona* tworzą grupę *probationes* (dowodów) i są w zasadzie najwyższej (biblijnej) klasy, przynależą do *loci communes* (miejsca wspólne) kategorii *genus inartificiale* (rodzaju nieartystycznego), będąc raczej dowodami „naturalnymi”, czyli takimi, do których wszyscy mogą się odnosić i łatwo zaakceptować ich wartość¹⁹. W tej przestrzeni tekstu znajdują się cztery przykłady trybu rozkazującego: *eufanthēti*, *hrēkson*, *boēson* (Ga 4,27) oraz *ekbale* (Ga 4,30) – wszystkie dotyczą drugiej osoby liczby pojedynczej. Ponieważ wszystkie pochodzą z cytatów ze Starego Testamentu, trudno zakwalifikować je jako faktycznie tworzące sekcję parenetyczną. Raczej tak nie jest, choć bez wątpienia posiadają one mocny akcent argumentacyjny.

Faktyczna część parenetyczna pojawia się więc dopiero tam, gdzie forma trybu rozkazującego dotyczy drugiej osoby liczby mnogiej, w zasadzie od Ga 5,1. Do końca Ga 6,10 jest takich przypadków aż osiem (*stēkete*, *enechesthe*, *duleute*, *blepete*, *peripateite*, *katartidzete*, *bastadzete*, *mē planasthe*) i stanowią one dość istotny argument za tym, by tak wyznaczoną część (Ga 5,1–6,10) zakwalifikować

¹⁴ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 275 z terminologią: *ab nostra persona*; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 2.7.1.

¹⁵ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 257; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 3.3.1.1.

¹⁶ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 268.

¹⁷ Por. M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 4.3.3.

¹⁸ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 257, 2a, gdzie wspomina się o możliwości perswazji *per delectare*; M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, § 1.7.2.

¹⁹ Por. ARISTOTELES, *Rhetorica*, I.2.2 (1355b.35-37); QUINTILIANUS, *L'instituzione oratoria*, V.1.1.

jako nauczanie parenetyczne, różne od wcześniejszego, dość wyraźnie dogmatycznego, opartego zdecydowanie na trybie oznajmującym. Grupę tę uzupełniają dwa przypadki trybu rozkazującego w trzeciej osobie liczby pojedynczej: *dokimadzetō hekastos* (Ga 6,4 – „niech bada każdy”), ale tutaj przymiotnik *hekastos* o znaczeniu dystrybutywnym włącza do tego obowiązku wszystkich; *koinōneitō* (Ga 6,6 – „niech się dzieli”) dotyczy kategorii pobierających naukę, posiada więc także znaczenie dystrybutywne. Oba ostatnie przykłady trybu rozkazującego formalnie przynależą do liczby pojedynczej, mają jednak sens kolektywny i logicznie dotyczą liczby mnogiej. Tryb rozkazujący ma na celu wskazanie zmiany jakościowej (*metabolē*)²⁰ dotychczasowego życia wiary Galatów – w stronę nowego *eikos* (wiedza dotycząca natury i skutków jakiegoś sposobu postępowania lub życia)²¹. Dotychczasowe bowiem *eikos*, zgodnie ze wskazaniem Pawła, prowadzi do utraty życia w Chrystusie lub do niemożliwości jego osiągnięcia jako kompletnie przeciwnie etyce chrześcijańskiej.

3. WNIOSKI

3.1. GATUNEK RETORYCZNY LISTU DO GALATÓW

Z pewnością pierwszym, niezbyt trudnym do zaakceptowania wnioskiem będzie stwierdzenie dotyczące retorycznego gatunku Listu do Galatów na podstawie trybu rozkazującego. Już na etapie *intellectio* (*noēsis*), czyli zrozumienia lub pojęcia materii do przedstawienia w mowie lub tekście²², od której zależą *inventio* (*heuresis*), czyli umiejętność znalezienia odpowiednich do przedstawienia argumentów w mowie dla przedstawianej kwestii²³ oraz odpowiednie ułożenie wybranych argumentów – *dispositio* (*taksis*)²⁴, tryb rozkazujący w Liście do Galatów może pełnić funkcję interesującej wskazówki. W gatunku epidyktycznym zwraca się uwagę na *pouczenie* o dobru do wykonania i złu do uniknięcia²⁵. Symptomatyczne jest zatem już na etapie *exordium* wskazanie zła do uniknięcia – głoszenia innej ewangelii od tej, która została już ogłoszona Galatom oraz wskazania najdotkliwszej kary za taki czyn – wykluczenia. To zakłada jednak *podjęcie* pewnej *decyzji*, co jest cechą

²⁰ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 1212, gdzie proces taki zwany jest *periepeteia* lub *metabolē*.

²¹ Por. *tamże*, § 369, gdzie wspomniana jest Arystotelesowska zasada potrzeby znajomości życia.

²² Por. *tamże*, § 97.

²³ Por. *tamże*, § 260.

²⁴ Por. *tamże*, § 258.

²⁵ Por. przykładowo A. PITTA, *Disposizione e messaggio della Lettera ai Galati. Analisi retorico-letteraria* (*Analecta Biblica* 131), Roma 1992, s. 211-212.

charakterystyczną dla gatunku deliberatywnego²⁶. Jak zaznaczono na początku, autor Listu nie odczuwał presji sztywnego zachowania kanonu jednego lub czystego gatunku retorycznego²⁷. Wydaje się, właśnie na podstawie trybu rozkazującego użytego już w *exordium*, że mamy do czynienia z *gatunkiem mieszanym*²⁸, gdyż

²⁶ Por. przykładowo J. SMIT, *The Letter of Paul to the Galatians. A Deliberative Speech*, „New Testament Studies” 35 (1989), s. 1-26, szczególnie na s. 22-24 oraz 27 podkreśla i określa, że w aspekcie retorycznym List do Galatów został skomponowany w gatunku deliberatywnym. Jednym z pierwszych uczonych wskazujących na tego typu gatunek retoryczny Listu do Galatów, po krytyce opinii Betza, był G.A. KENNEDY, *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, Chapel Hill 1984, s. 145-147, a następnie R.G. HALL, *The Rhetorical Outline for Galatians. A Reconsideration*, „Journal of Biblical Literature” 106 (1987), s. 277-288. Szersze uzasadnienie takiego gatunku Listu do Galatów podaje W.B. RUSSELL, *Rhetorical Analysis of the Book of Galatians*, „Bibliotheca Sacra” 150 (July-September 1993), s. 341-358 (część I) i TENŻE, *Rhetorical Analysis of the Book of Galatians*, „Bibliotheca Sacra” 150 (October-December 1993), s. 416-439 (część II); B. WITHERINGTON, *Grace in Galatia. A Commentary on St Paul's Letter to the Galatians*, Edinburgh 1998, s. 25-33, gdzie wskazywany jest deliberatywny gatunek retoryczny Listu do Galatów z podkreśleniem azjatyckiej wersji tegoż gatunku, dość odmiennego od klasycznego wzorca attyckiego. Po wspomnianych krytykach i propozycji nowego zaszerogowania gatunku retorycznego Listu do Galatów znacząca większość egzegetów opowiada się za jego gatunkiem deliberatywnym.

²⁷ Zwracano uwagę, że Paweł niewątpliwie znał zasady ówczesnej epistolografii oraz retoryki, choć w swych Listach nie musiał i w rzeczywistości nie czuł się zniewolony sztywną aplikacją tych norm, ale raczej korzystał z nich, mniej lub więcej, dla własnych potrzeb i stylu. Por. recenzję, którą wykonał W. MEEKS, *Review of H.D. Betz, A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia* (Hermeneia, Philadelphia, 1979), „Journal of Biblical Literature” 100 (1981), s. 304-307. Podobną opinię nieco później wydał C.K. BARRETT, *Freedom and obligation. A study of the Epistle to the Galatians*, Philadelphia 1985, s. 417. Do krytyki opinii Betza o sądowniczym (lub apologetycznym) gatunku retorycznym Listu do Galatów pojawiły się komentarze, które celowo pomijają kwalifikację retoryczną Listu, pozostając na poziomie analizy epistolograficzno-literackiej, przykładowo R.Y. FUNG, *The Epistle to the Galatians (The New International Commentary on the New Testament)*, Grand Rapids 1988, s. 32 z informacją o takim założeniu metodologicznym. Innym rozwiązaniem jest propozycja ze strony R. MEYNET, *La Lettre aux Galates (Rhétorique sémitique 10)*, Pendé 2012, s. 226-241 zwraca uwagę na kompozycję, w niej zaś na strukturę koncentryczną Listu i wewnątrz tej struktury wyróżnia trzy części tematyczne: (1) Ga 1,1-2,21, (2) Ga 3,1-5,1, (3) Ga 5,2-6,18.

²⁸ Por. sugerowany brak jednolitego zaszerogowania do określonego gatunku retorycznego w B. CORSANI, *Lettera ai Galati (Commentario storico-esegetico dell'Antico e del Nuovo Testamento. Commenti 9)* Torino 1990, s. 37; D. SZTUK, *List do Galatów (Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament 9)*, Częstochowa 2024, s. 43. Opinię o trudności zaszerogowania Listu do Galatów wyłącznie do jednego z trzech gatunków retorycznych sygnalizuje także T.R. SCHREINER, *Galatians, (Zondervan Exegetical Commentary Series: New Testament)*, Grand Rapids 2010, s. 54-55, gdzie pojawia się także sugestia gatunku mieszanego, gdyż istnieją przesłanki i treści odpowiadające każdemu gatunkowi retorycznemu w Liście do Galatów. Opinię taką wyraził również C.J. CLASSEN, *Rhetorical Criticism of the New Testament (WUNT 128)*, Tübingen 2000, s. 23-24, gdzie posłużył się opinią, którą już wcześniej wyraził Melancthon o ewentualnym gatunku mieszanym Listów Pawłowych. Jeszcze ciekawszą intuicją wykazała się J. FAIRWEATHER, *The Epistle to the Galatians and Classical Rhetoric. Parts 1 & 2*, „Tyndale Bulletin” 45/1 (1994), s. 1-38, gdzie punktem odniesienia ewentualnego zaszerogowania do gatunku mieszanego był komentarz św. Jana Chryzostoma do tego Listu, który uważał List za apologetyczny i parenetyczny zarazem. Natomiast R.D. ANDERSON, *Ancient Rhetorical Theory and Paul (Contributions to Biblical Exegesis and Theology 18)*, revised edition, Leuven 1999, s. 67 zwraca

pojawia się dobro do osiągnięcia, czyli trwanie we wskazaniach jednej Ewangelii, oraz unikanie zła (*refutatio*)²⁹, czyli popadnięcie we wskazania fałszywej ewangelii. Opcję tę wspierają dodatkowo przykłady trybu rozkazującego z dalszej części Listu, negatywne i pozytywne, które nie tylko wzmacniają siłę perswazyjną (*peithō*) argumentacji Pawła, ale także ukazują użyteczność (*prepon*) tej argumentacji i pouczają (*didaskalō*), w efekcie zaś pociągają audytorium galackie poprzez *pathos* do uczestnictwa³⁰ w tej samej, tzn. usłyszanej od Pawła Ewangelii. Wymaga to nie tylko przyjęcia nauczania, ale i podjęcia wskazanych trybem rozkazującym decyzji. Jest to cecha gatunku deliberatywnego, który charakteryzuje się także tym, że oponent Pawła nie musiał być dopuszczony do głosu, by tłumaczyć swe racje, ale został wraz ze swymi racjami uznany za godnego potępienia (*anathema estō*).

Konieczne jednak należy podkreślić, że początkowa apostrofa posiada znamiona sentencji sądowej, co z kolei zwraca uwagę na rzadki przypadek w *Corpus Paulinum* obecności – przynajmniej na poziomie dopuszczalnym – gatunku sędziowskiego, a przynajmniej jego elementu³¹, którym jest sentencja dotycząca usunięcia osoby, która przyczyniła się do powstania zła, jest to tzw. *remotio*³², szczegółowo w niej zaś *status remotivus a persona*³³. Dziwić może jednak obecność sentencji w *exordium*. To jeszcze raz może uświadomić poczucie wolności Pawła w kompozycji tego Listu oraz wzmocnić opinię o *gatunku mieszanym* Listu do Galatów³⁴.

uwagę, że pełna aplikacja klasycznej retoryki opracowanej przez Arystotelesa w czasach Pawła była mało prawdopodobna, stąd sklasyfikowanie lub wybór tylko jednego gatunku retorycznego dla Listów Pawłowych jest bezcelowe, gdyż zawierają one cechy każdego gatunku (por. s. 97-98). W końcu teorię konciliacyjnego zażegnania sporu o gatunek retoryczny Listu do Galatów prezentują chociażby: G. HANSEN, *Abraham in Galatians. Epistolary and Rhetorical Context* (*Journal for the Study of the New Testament. Supplement Series* 29), Sheffield 1989, s. 57-67 i R. LONGENECKER, *Galatians* (*Word Biblical Commentary* 41), Dallas 1990, s. C-CXIX, gdzie obaj proponują określenie gatunku Listu jako sędziowsko-deliberatywny, bo zawiera oba zestawy cech.

²⁹ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 1122, gdzie oprócz refutacji mowa o powiązonym z nią zestawem faktów historycznych (*eikota*, jest to liczba mnoga od *eikos*), w przypadku Galatów negatywnej przeszłości.

³⁰ Por. *tamże*, § 257.

³¹ Swoistą sugestię stanowi tutaj jedna z pierwszych prób analiz i określenia gatunku retorycznego Listu do Galatów: H.D. BETZ, *The Literary Composition and Function of Paul's Letter to the Galatians*, „*New Testament Studies*” 21 (1975), s. 353-379, szczególnie s. 377, gdzie wspomniany jest gatunek sędziowski obecny w Liście i cały List został zakwalifikowany do tego gatunku retorycznego, co z kolei wydaje się mało prawdopodobne.

³² Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, § 183-185.

³³ Por. *tamże*, § 185.

³⁴ Mając na uwadze to właśnie spostrzeżenie, z dozą ostrożności można o takim gatunku wspomnieć, nie przeceniając za bardzo analizy retorycznej. Por. np. D.F. TOLMIE, *Persuading the Galatians. A Text-Centered Rhetorical Analysis of a Pauline Letter* (*Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 190), Tübingen 2005, s. 1-30; M. DE BOER, *Galatians. A Commentary* (*The New*

3.2. ZNACZENIE NAGROMADZENIA CZASOWNIKÓW W TRYBIE ROZKAZUJĄCYM

Nagromadzenie czasowników w trybie rozkazującym może być wskazówką, gdy zwróci się uwagę na osobę gramatyczną oraz ich lokalizację w tekście, na treściowe znaczenie dla struktury Listu. W Liście do Galatów nieprzypadkowe wydaje się, że forma trybu rozkazującego w drugiej osobie liczby pojedynczej pojawia się zdecydowanie w drugiej części Listu. Wcześniejsza obecność trybu rozkazującego w *exordium* została zřęcznie przypisana trzeciej osobie liczby pojedynczej, choć przyznać należy, że tryb tam zastosowany odnosi się do całej kategorii bytów. Nie bez znaczenia jest jednak to, że dopiero tryb rozkazujący w drugiej osobie liczby mnogiej czasowników o wyraźnym znaczeniu dotyczącym postawy życiowej lub lepiej – wiary chrześcijan w Galacji, znajduje się wyłącznie w drugiej części Listu. Dlatego można podkreślić, że właśnie ta część mowy, która charakteryzuje się trybem rozkazującym, w badanym przypadku w drugiej osobie liczby mnogiej, jest w Liście do Galatów wskaźnikiem rozciągłości nauczania parenetycznego. Precyzyjnie chodzi o Ga 5,1-6,10³⁵.

BIBLIOGRAFIA

- ADINOLFI M., *La dialettica indicativo-imperativo nelle lettere paoline*, „Antoniano” 52 (1977), s. 626-647.
- ANDERSON D.R., *Ancient Rhetorical Theory and Paul (Contributions to Biblical Exegesis and Theology 18)*, revised edition, Peeters, Leuven 1999.
- ARISTOTELES, *Rhetorica*. Aristotle in Twenty-three Volumes (XXII), ed. J.H. Freese, (*Loeb Classical Library* 193), repr. 1975 ed., Harvard University Press - William Heinemann LTD, Cambridge - London 1926.
- BARRETT C.K., *Freedom and obligation. A study of the Epistle to the Galatians*, Westminster, Philadelphia 1985.

Testament Library), Louisville 2011, s. 66-71; D. Moo, *Galatians (Baker Exegetical Commentary on the New Testament)*, Grand Rapids 2013, s. 62-63.

³⁵ Taką samą granicę dla części parenetycznej wskazują np. H.D. BETZ, *Galatians, A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia (Hermeneia)*, Philadelphia 1979, s. 253; A.M. BUSCEMI, *Lettera ai Galati. Commentario esegetico (Anlaecta Biblica SBF 63)*, Jerusalem 2004, s. XXIV oraz 495-497 (początek części parenetycznej) i 570-571 (koniec części parenetycznej). Należy jednak podkreślić, że komentarz ten nie posługuje się metodą analizy retorycznej, ale literacko-epistolograficznej. D. SZTUK, *List do Galatów*, s. 264. Choć granica części parenetycznej zaczyna się w tym samym miejscu, w Ga 5,1, to jednak proponowany tutaj gatunek retoryczny jest odmienny od cytowanych naukowców. Jednym z pierwszych, który wskazywał na początek parenezy w Ga 5,1, był oczywiście J.B. LIGHTFOOT, *Saint Paul's Epistle to the Galatians. A revised text with introduction, notes and dissertations*, London 1921, s. 67, który zwracał uwagę szczególnie na ton argumentacji w pierwszej części Listu, ogólnie nazywając zastosowaną metodę badawczą szeroko pojętą analizą (s. 63-65).

- BETZ H.D., *Galatians. A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia (Hermeneia)*, Fortress Press, Philadelphia 1979.
- BETZ H.D., *The Literary Composition and Function of Paul's Letter to the Galatians*, „New Testament Studies” 21 (1975), s. 353–379.
- BOER M. DE, *Galatians. A Commentary (The New Testament Library)*, Westminster John Knox, Louisville 2011.
- BUSCEMI A.M., *Lettera ai Galati. Commentario esegetico (Anlaeeta Biblica SBF 63)*, FPP, Jerusalem 2004.
- CLASSEN C.J., *Rhetorical Criticism of the New Testament (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 128)*, Mohr Siebeck, Tübingen 2000.
- CORSANI B., *Lettera ai Galati (Commentario storico-esegetico dell'Antico e del Nuovo Testamento. Commenti 9)*, Marietti, Torino 1990.
- FAIRWEATHER J., *The Epistle to the Galatians and Classical Rhetoric. Parts 1 & 2*, „Tyndale Bulletin” 1994, nr 45/1, s. 1-38.
- FANTIN J.D., *The Imperative Mood in the New Testament. A Cognitive and Communicative Approach (Studies in Biblical Greek 12)*, ed. D.A. Carson, Peter Lang, New York 2010.
- FUNG R.Y., *The Epistle to the Galatians (The New International Commentary on the New Testament)*, Eerdmans, Grand Rapids 1988.
- HALL R.G., *The Rhetorical Outline for Galatians. A Reconsideration*, „Journal of Biblical Literature” 106 (1987), s. 277-288.
- HANSEN G., *Abraham in Galatians. Epistolary and Rhetorical Context (Journal for the Study of the New Testament. Supplement Series 29)*, JSOT, Sheffield 1989.
- KENNEDY G.A., *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1984.
- KOROLKO M., *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998.
- LAUSBERG H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, Homini, Bydgoszcz 2002.
- LONGENECKER R., *Galatians (Word Biblical Commentary 41)*, Word Books, Dallas 1990.
- MEEKS W., Review of H.D. Betz, *A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia (Hermeneia, Philadelphia, 1979)*, „Journal of Biblical Literature” 100 (1981), s. 304-307.
- MOO D., *Galatians (Baker Exegetical Commentary on the New Testament)*, Baker Academic, Grand Rapids 2013.
- Novum Testamentum Graece*, wyd. 28 na podstawie dzieła Eberharda i Erwina Nestle, red. B. i K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini, B.M. Metzger (tekst polski: *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5), red. wyd. pol. R. Bogacz, R. Mazur, Pallottinum, Poznań 2017.
- PARSONS M., *Being Precedes Act. Indicative and Imperative in Paul's Writing*, „Evangelical Review” 88:1988, nr 2, s. 99-127.
- PIERRI R., *L'imperativo nel Nuovo Testamento. In dialogo con J.D. Fantin*, „Liber Annuus SBF” 61 (2011), s. 257-283.
- PITTA A., *Disposizione e messaggio della Lettera ai Galati. Analisi retorico-letteraria (Analecta Biblica 131)*, Pontificio Istituto Biblico, Roma 1992.
- PIWOWAR A., *Składnia języka greckiego Nowego Testamentu (Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki 13)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

- QUINTILIANUS M.F., *L'instituzione oratoria. Pars prior libros I-VI continens (Classici Latini 21,1)*, ed. R. Faranda, P. Pecchiura, 2 ed. aggiornata e riveduta ed., UTET, Torino 1979.
- RUSSELL W.B., *Rhetorical Analysis of the Book of Galatians*, „Bibliotheca Sacra” 150 (July-September 1993), s. 341-358 (część I).
- RUSSELL W.B., *Rhetorical Analysis of the Book of Galatians*, „Bibliotheca Sacra” 150 (October-December 1993), s. 416-439 (część II).
- SALOM A., *The Imperative Use of the Participle in the New Testament*, „Australian Biblical Review” 11 (1963), s. 41-49.
- SCHREINER T.R., *Galatians (Zondervan Exegetical Commentary Series: New Testament)*, Zondervan, Grand Rapids 2010.
- SMIT J., *The Letter of Paul to the Galatians. A Deliberative Speech*, „New Testament Studies” 35 (1989), s. 1-26.
- STRECKER G., *Indicative and Imperative According to Paul*, „Australian Biblical Review” 35 (1987), s. 60-72.
- SZTUK D., *List do Galatów (Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament 9)*, Edycja św. Pawła, Częstochowa 2024.
- TOLMIE D.F., *Persuading the Galatians. A Text-Centered Rhetorical Analysis of a Pauline Letter (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 190)*, Mohr Siebeck, Tübingen 2005.
- WITHERINGTON B., *Grace in Galatia. A Commentary on St Paul's Letter to the Galatians*, T&T Clark, Edinburgh 1998.
- ZERWICK M., *Graecitas Biblica (Scripta Pontificii Instituti Biblici 92)*, Pontificio Istituto Biblico, Roma 1966⁵.

Streszczenie: Artykuł zwraca uwagę na retoryczną rolę trybu rozkazującego w Liście do Galatów. Obecność trybu rozkazującego w odpowiednich miejscach Listu nie wydaje się przypadkowa i pozwala na zaszerogowanie miejsc obecności tego trybu do tematyki parenetycznej. Dodatkowo jego obecność oraz wybrane dla niego czasowniki stanowią tematyczną wskazówkę wybranego przez św. Pawła nauczania parenetycznego, które zostało uznane za konieczne dla zachowania nieskazitelności ewangelicznego życia wspólnot Kościoła galackiego. W pierwszej części artykułu przedstawiono obecność trybu rozkazującego w *Corpus Paulinum*, zwracając uwagę na jego typ oraz czas gramatyczny, następnie skoncentrowano się na obecności tego trybu w Liście do Galatów i zwrócono uwagę na jego podmioty gramatyczne. Druga część artykułu, objętościowo krótsza ze względu na samą analizę retoryczną, przedstawia retoryczny skutek użycia trybu rozkazującego w Liście do Galatów, ukazującego zakres wymagań etycznych do zastosowania w Kościele galackim w celu dochowania wierności Ewangelii oraz uniknięcia postaw przeciwnych takiej moralnej postawie chrześcijańskiej. Zarazem wskazano retoryczny sposób osiągnięcia takiego zamiaru. We wnioskach końcowych, na podstawie obecności trybu rozkazującego w rozpoznanych i wskazanych wcześniej elementach dyspozycji retorycznej, zaproponowano rodzaj retoryczny Listu, podkreślający wolność i zdolność apostoła do posłużenia się odpowiednimi środkami retorycznymi dla osiągnięcia zamierzonego celu. W końcu wskazano efektywny i zamierzony przez św. Pawła sposób rozdzielenia nauczania dogmatycznego

od parenetycznego, uwypuklony koniecznością zadbania o ukazaną wcześniej postawę chrześcijańską utrzymującą Galatów w powszechnym Kościele, stojącym na fundamencie Ewangelii głoszonej przez apostoła. W przypadku Listu do Galatów precyzyjne zwrócenie uwagi na obecność strukturyzującą trybu rozkazującego oraz w efekcie wpływ na gatunek retoryczny stanowi nowość w spojrzeniu na odnalezienie zastosowanych technik perswazyjnych przez św. Pawła w sposób nieschematyczny, niemniej skuteczny.

Słowa kluczowe: List do Galatów, gatunek retoryczny, tryb rozkazujący, pareneza, etyka chrześcijańska.